

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття “економічна безпека держави”, що розглядається як найважливіший інструмент для досягнення стратегічних цілей державної політики – реалізації політичних і соціально-економічних національних інтересів. Визначено елементи економічної безпеки держави та запропоновано завдання, які здатна вирішувати економіка у процесі забезпечення стійкого і безпечного розвитку економічної системи. Структуровано складові економічної безпеки держави та виокремлено чинники, що впливають на стан економічної безпеки держави. Запропоновано систему показників економічної безпеки держави.

The analysis of the scientific approaches concerning a concept “economic security of the state” is conducted. Economic security is examined as a major instrument for achievement of strategic aims of public policy that is realization of political and socio-economic national interests. Certain elements of economic security of the state are determined, and tasks which an economy is able to decide in the process of providing of steady and safe development of the economic system are offered. The constituents of economic security of the state are also structured and factors which influence on the state of economic security of the state are selected. The system of indexes of economic security of the state is offered.

Економічна безпека держави є не лише однією з найважливіших складових цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних інтересів, але й базовою, вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів.

Власне тому, наукові дослідження даного напрямку є актуальними та своєчасними в час пошуку пріоритетів державної економічної політики.

Поняття “економічна безпека” вперше було вжито в 1994 р. Г. Пастернак-Таранушенком [1, с. 23].

Вітчизняний дослідник О. Белов визначає економічну безпеку як “стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, суспільства, держави” [1].

М. Пендюра зазначає, що економічна безпека держави є не тільки однією з найважливіших складових цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних інтересів, а й вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів [8, с. 13].

Українські дослідники І. Білько та В. Шлемко доводять, що “економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім’ї, суспільства, держави” [3, с. 8].

Г. Пастернак-Таранушенко дещо розширює дефініцію економічної безпеки, зазначаючи, що “економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців” [7, с. 29].

І. Мішина доводить, що економічна безпека – це основа життєдіяльності суспільства, його соціально-політичної та національно-етнічної стійкості [4, с. 3]; а економічну безпеку визначено як економічні відносини, горизонтальні і вертикальні, між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб’єктів економіки, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [5, с. 89–96].

Ще один представник когорти вітчизняних економістів О. Власюк для визначення економічної безпеки використав науковий підхід, зазначивши, що економічна безпека має розглядатися як складна поліструктурна наука, яка, за аналогією з безпекою екологічних, біологічних, технічних систем тощо, є наукою про безпеку (точніше – “життєздатність”) соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [2, с. 45].

Міністерство економіки України своїм наказом “Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України” визначило економічну безпеку як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім’ї, суспільства та держави [9].

Як вважають американські вчені, економічна безпека повинна відповідати, принаймні, двом умовам. По-перше, це збереження економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, що стосуються розвитку економіки в цілому. По-друге, це збереження вже досягнутого рівня життя населення і можливості його подальшого підвищення [10, с. 34].

Аналогічні вимоги до економічної безпеки висловлював Х. Маховскі. Економічна безпека, на його

думку, повинна забезпечувати досить високу міру незалежності від стратегічних партнерів, тобто тих, які потенційно можуть впливати на політичні рішення, які будуть неприйнятні з комерційної точки зору [11, с. 42].

Як видно з наведених визначень, поняття “економічна безпека” характеризується складною внутрішньою структурою. Загальним недоліком усіх зазначених підходів є відсутність комплексного підходу до всієї сукупності взаємопов’язаних елементів економічної безпеки. Економічна безпека – це не лише стан захищеності національних інтересів, але і готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримку соціально-політичної стабільності суспільства.

В умовах кризових процесів, які можна зараз спостерігати, механізми стабілізації та забезпечення економічної безпеки багатозначні та неординарні. Тому найбільш узагальнена і логічна характеристика економічної безпеки повинна включати три найважливіші елементи:

– економічну незалежність, яка в сучасних умовах означає можливість контролю держави за національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва ефективності і якості продукції, який забезпечував би її конкурентоспроможність і дозволяв нарівно брати участь у світовій торгівлі;

– стабільність і стійкість національної економіки передбачає захист власності в усіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, заборона чинників, здатних дестабілізувати ситуацію (жорстка політика щодо протидії рейдерським захопленням, подолання корупції у владі, судовій системі, обґрунтована зовнішньоекономічна політика);

– економічний прогрес, що передбачає створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійну модернізацію виробництва, державну підтримку стратегічних галузей, пошук нових напрямків, що є необхідними умовами стійкості і самозбереження національної економіки.

Таким чином, зміст поняття “економічна безпека” можна розкрити через сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість та здатність до постійного прогресу.

Важко погодитись із вітчизняним дослідником О. Власюком, який стверджує, що “... сьогодні поки ще рано говорити про створення в Україні продуманої, концептуально обґрунтованої та ефективної системи економічної безпеки, яка б, з одного боку, відображала національні інтереси суспільства і держави в економічній сфері, а з іншого – реально захищала їх від можливих загроз і небезпек, соціальних катаклізмів” [2, с. 7-8]. Сьогодні просто гостро назріла необхідність державного визначення основних напрямків і механізмів забезпечення економічної безпеки нашої держави.

Проте автор слушно зауважує, що для країн з ринковою, донедавна з перехідною, економікою, які перебувають у зоні системної кризи (Україна, Російська Федерація та ін.), найбільш оптимальна модель забезпечення економічної безпеки базується на творчому поєднанні ресурсів стабільності, керованості і дозованого економічного ризику в тих сферах господарювання, де можливо отримати максимальну соціально-економічну поточну ефективність, а також створити сприятливі умови для перспективних інноваційних проєктів. Реалізація такої моделі економічної безпеки передбачає раціональне використання точкових технологій господарювання, зорієнтованих на максимальну результативність у мінімально стислі терміни. Економія часу стає базовою передумовою господарської успішності та економічної безпеки [2, с. 17].

У зв’язку з цим слід зазначити, що системна криза, що зберігається в нашій економіці, спричиняє гостру потребу більш активного втручання держави в економіку, оскільки на сьогодні економіка України характеризується надзвичайно високою дезорганізацією, технологічною відсталістю та заполітизованістю. Першочерговим заходом для подолання даних негативних тенденцій має бути формування стратегії економічної безпеки держави із визначенням чітких механізмів її реалізації, визначенням основних загроз економічній безпеці, чинників та індикаторів, які впливають на стан економічної безпеки, критеріїв стану економічної безпеки тощо.

Розглянемо визначені складові стратегії економічної безпеки держави більш детально.

Будучи інструментом економічної політики, економічна безпека пропонує систему критеріїв і показників оцінки стану економічної системи (граничнодопустимих значень економічних показників, за межами яких економіка втрачає здатність до динамічного прогресивного саморозвитку).

З іншого боку, економічна безпека є метою економічної політики, оскільки саме економічний добробут створює передумови для гармонійного розвитку економічної системи, який визначає умови економічного зростання.

Таким чином, можна стверджувати, що економічна безпека як інструмент реалізації національних економічних інтересів впливає на весь комплекс економічних відносин: виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ. З іншого боку, як базис національної економічної системи економічна безпека є найважливішою умовою, що визначає характер розвитку всього комплексу економічних відносин. Взаємозв’язок процесів, складових економічних відносин передбачає комплексний підхід до їх

регулювання, обумовлює взаємозв'язок напрямів економічної політики.

Забезпечення економічної безпеки є функцією всіх гілок державної влади. Основним стратегічним завданням держави в рамках забезпечення економічної безпеки є вироблення курсу на усунення і локалізацію внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці. Управління процесом реалізації даного завдання повинно базуватися на основі використання методів регулятивного аналізу і планування процесів забезпечення економічної безпеки, координації зусиль усіх суб'єктів діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки, мотивації державних органів влади до здійснення їх діяльності з урахуванням національних економічних інтересів, контролю за динамікою економічних процесів, цільового державного фінансування за допомогою створення бюджетних фондів розвитку системи економічної безпеки.

Таким чином, методи забезпечення економічної безпеки дозволяють реалізувати національні економічні інтереси через їх співвідношення з економічними інтересами інших держав у системі міжнародних економічних зв'язків.

Тому, на нашу думку, національна економічна безпека є процесом забезпечення стійкого і безпечного розвитку економічної системи, при якому економіка здатна вирішувати такі завдання:

- забезпечення незалежності національної економіки, економічного суверенітету країни, її енергетичної незалежності;
- ефективне задоволення матеріальних потреб особи, суспільства і держави;
- підтримка необхідного рівня соціальної та політичної стабільності суспільства;
- створення умов для гармонійного розвитку системи економічних відносин;
- підтримка необхідного рівня соціальної та політичної стабільності суспільства;
- ефективний захист внутрішніх і зовнішніх ринків;
- захист усіх форм власності;
- забезпечення стійкості розвитку економіки країни в умовах непередбаченого розриву міжнародних економічних зв'язків;
- забезпечення стійкості економіки в разі виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, а також збройних конфліктів різного рівня;
- нейтралізація впливу на економіку кримінальних структур тощо.

Таким чином, національна економічна безпека є найважливішим інструментом для досягнення стратегічних цілей державної політики – реалізації політичних і соціально-економічних національних інтересів. Вироблення стратегії економічної безпеки завжди спирається на вищі довготривалі цілі, національно-державні інтереси, і орієнтована на соціально-економічну модель державної політики.

На функціонування системи економічної безпеки мають взаємозалежний безпосередній або опосередкований вплив різні чинники та умови. Умови розвитку процесів реалізації національних економічних інтересів є сукупністю економічних відносин, а також комплексом внутрішніх ресурсів, що визначають характер цього розвитку. Отже, дані умови можуть визначати прогресивний або регресивний розвиток національної економічної системи, будучи на цій підставі або позитивними, або негативними (наприклад, зростання національного доходу носить прогресивний характер розвитку, і чинники, що йому сприяють, – зростання продуктивності праці, перехід на ресурсозберігаючі технології та інші – є позитивними).

Динамізм умов і процесів спричиняє необхідність аналізу системи економічної безпеки з точки зору виявлення спільних тенденцій її розвитку і чинників забезпечення національної економічної безпеки. Якщо виходити із структури національної економіки та властивої їй системи економічної безпеки, “чинник” слід розуміти як сукупність взаємообумовлених активних економічних обставин і процесів, що визначають розвиток самостійних економічних сфер, життєво важливих для забезпечення економічної безпеки і економіки в цілому. Дані процеси, залежно від характеру впливу на розвиток національної економіки, прийнято розділяти на позитивні (конструктивні) і негативні (деструктивні). До позитивних відносять процеси, що забезпечують реалізацію національних економічних інтересів. Негативні процеси перешкоджають їх реалізації і є загрозою економічній безпеці держави.

Крім того, чинники, які впливають на стан економічної безпеки держави, можна розділити на зовнішні і внутрішні.

Внутрішні чинники національної економічної безпеки пов'язані з розвитком економічних сфер на основі використання власних ресурсів. Система внутрішніх чинників включає такі чинники:

- структурні, що впливають на пропорційність і збалансованість розвитку економіки за регіонами і галузями (приплив інвестицій, їх структура, ефективна транспортна система, підтримка інноваційного розвитку);
- фінансові (стабільність банківської системи і фондового ринку, умови надання кредитів, дисципліна взаєморозрахунків підприємств і податкових платежів);
- правові (наявність правової бази);
- такі, що характеризують умови виробництва і реалізації продукції та виробничого обслуговування (ціни, умови зберігання і доставки товарів);
- природні (ступінь забезпеченості країни власними природними ресурсами, умови їх видобутку, транспортування);
- соціально-економічні (оплата праці, умови праці, рівень освіти);

- науково-технічного розвитку (рівень розвитку високих технологій, рівень модернізації виробництва, захист прав інтелектуальної власності);
- організаційно-управлінські (організація виробництва, методи економічного і правового регулювання);
- техногенні (технічний стан основних виробничих фондів, наявність техногенних загроз, рівень техногенного ризику, наявність систем контролю і діагностики за станом техносфери);
- чинники використання трудових ресурсів (структура використання робочої сили в рамках народного господарства, рівень безробіття, рівень кваліфікації робочої сили).

Зовнішні чинники пов'язані із залученням ресурсів ззовні, необхідних для стабільного розвитку, що особливо є актуальним для України в умовах обмежених можливостей для самостійного розвитку, обумовлених безпрецедентним руйнуванням основ економічного потенціалу.

До зовнішніх чинників економічної безпеки відносяться:

- розвиток національної структури зовнішньоекономічних зв'язків;
- участь країни в міжнародних економічних організаціях;
- чинники, що визначають привабливість економіки країни для іноземних інвестицій;
- чинники “прозорості” в зовнішньоекономічних операціях;
- імідж країни.

Взаємозв'язок і взаємодію зовнішніх і внутрішніх чинників забезпечує функціонування цілісної системи національної економіки України на всіх її рівнях і у всіх сферах. Зміни в характері або темпах розвитку одного або декількох чинників обумовлюють зміни в розвитку інших чинників і стану системи національної економічної безпеки в цілому.

Таким чином, навіть короткий аналіз суті і змісту економічної безпеки з точки зору забезпечення стійкості і безпеки національної економіки демонструє, що ця проблема має важливу теоретичну і практичну значущість.

Для забезпечення стабільності суспільства, його самозбереження і розвитку, віддзеркалення можливих загроз економічній безпеці країни необхідним є виявлення системи показників-індикаторів економічної безпеки, що мають науково обґрунтовані межі і певні кількісні показники.

Серед внутрішніх загроз необхідно визначити такі: рівень падіння обсягів і ефективності вітчизняного виробництва, відсутність середнього класу, темпи інфляції, рівень безробіття, активізація діяльності тіньової економіки, погіршення криміногенної ситуації в суспільстві. Серед зовнішніх загроз, перш за все, можна виокремити граничнодопустимий рівень державного боргу, залежність національної економіки та її найважливіших секторів від імпорту, втрата позицій на світовому ринку.

Оптимальний ступінь економічної безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників знаходиться в рамках допустимих меж своїх граничних значень. Наприклад, зниження темпу інфляції не повинно призводити до підвищення рівня безробіття понад допустиму межу; або зниження дефіциту бюджету до граничного значення – повного заморожування капіталовкладень і падіння виробництва тощо.

Поряд із визначеними показниками, доцільним є запровадження такого індикатора економічної безпеки як потенціал компенсацій і запобігання збиткам. Експертні прогнози витрат, необхідні для відшкодування збитків, спричинених тими або іншими критичними ситуаціями, дають можливість оцінити і своєчасно сформулювати ресурси суспільства, орієнтовані на відновлення і отримання стабільності і стійкості соціально-економічного розвитку, а також на попередження наслідків дестабілізації. Даний підхід є особливо актуальним для забезпечення економічної безпеки України, економіка якої сильно постраждала від глобальної фінансової кризи. З цією метою стратегією економічної безпеки передбачають принципово нові для нашої системи економічний аналіз, розрахунків і інформації показники – компенсаційні ресурси (потенціал прямих компенсацій) і спільний компенсаційний потенціал, перш за все, як потенціал відшкодування збитків. При цьому компенсаційні ресурси, як і компенсаційний потенціал в цілому, можуть бути охарактеризовані низкою кількісних і якісних показників, які створюють (за своєю адекватністю тим або іншим критичним ситуаціям) важливі граничні значення для оцінки ступеня економічної безпеки держави. Цим передбачається, що можливість застосування прямих компенсацій і запобігання збиткам є один з найважливіших індикаторів економічної безпеки будь-якої країни.

До системи показників економічної безпеки можуть бути віднесені і загальноекономічні показники поточного і середньострокового соціально-економічного розвитку:

- економічного зростання (динаміка і структура національного продукту і доходу, показники об'ємів і темпів промислового виробництва, галузева структура економіки і динаміка окремих галузей, капітальні вкладення);
- природно-ресурсного, виробничого і науково-технічного потенціалу країни;
- динамічність і адаптованість до наявних умов господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх чинників (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних чинників, стабільність національної валюти, зовнішня заборгованість);
- якості життя населення (ВВП на душу населення, рівень диференціації доходів, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працездатність населення, стан довкілля).

Підсумовуючи аналіз показників економічної безпеки, чинників і критеріїв, які її визначають, зазначимо, що стратегія економічної безпеки повинна визначати такі основні пріоритети економічної політики держави:

1. Пріоритетним національним економічним інтересом України має стати її енергетична незалежність, якої можна досягти шляхом створення альтернативної нинішній моделі енергетичної безпеки. Створення альтернативної системи постачання нафти і газу забезпечить нашу державу незалежними джерелами енергоресурсів.

2. Пріоритет національних економічних інтересів у фінансовій, банківській і грошовій сферах. Державна підтримка банківського сектора, виходячи виключно з національних економічних інтересів. Подальше покращання ділового клімату, інституційної, фінансової інфраструктури, що підтримує приватні інвестиції. Це суттєво для отримання вигод від вступу до СОТ і забезпечення підвищення продуктивності на рівні підприємств.

3. Розвиток вітчизняного підприємства, національного малого і середнього бізнесу, приватної власності. Фіскальна політика України повинна бути переорієнтована на значніші державні капіталовкладення при збереженні фінансової дисципліни шляхом використання макроекономічного механізму, що сприяє зростанню. Окрім того, Україна має посилити зусилля, спрямовані на реалізацію середньострокового бюджетування і покращання якості послуг, що надаються в державному секторі.

4. Важливим національним інтересом є здійснення кадрової політики: в уряді, на підприємствах ключові позиції мають зайняти національно свідомі та високоосвічені фахівці.

5. Визнання пріоритетним у зовнішньоекономічній політиці західного вектора. Унаслідок свого географічного розташування і розмірів Україна належить до Центральноєвропейського, Чорноморського та Східноєвропейського регіонів, а її територія є інтегруючою між їх складовими частинами. Проте за інерцією політичного мислення, Україну відносять до пострадянського простору. Її специфічне геостратегічне та геополітичне положення, у контексті глобальних тенденцій розвитку світових подій, вимагає від української сторони зваженої і далекоглядної зовнішньоекономічної політики. Україні слід докласти більших зусиль для поширення результатів економічного зростання на засадах справедливості, усунути розрив у розвитку людських ресурсів між нашою державою і країнами ЄС. Зокрема, підвищити якість систем освіти та охорони здоров'я, покращити адресність систем соціального захисту бідних та економічно вразливих категорій населення.

Крім того, стратегія економічної безпеки, як зазначалося раніше, повинна містити механізм забезпечення економічної безпеки як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях, що включає:

– моніторинг факторів, які визначають загрози економічній безпеці України. Моніторинг як оперативна інформаційно-аналітична система оглядів за динамікою показників економічної безпеки має велике значення для економіки, в якій утверджуються ринкові механізми, що характерно для нашої держави. Моніторинг внутрішніх і зовнішніх загроз повинен передбачати аналіз конкретних кількісних значень індикаторів економічної небезпеки;

– розробку критеріїв і параметрів економічної безпеки України. Реалізація державної економічної стратегії вимагає розробки кількісних та якісних параметрів стану економіки. Вихід за ці межі може призвести до загрози економічній безпеці, а саме: мати негативний вплив на рівень життя населення (безробіття, диференціація прибутку), стан фінансової та кредитної системи держави, рівень виробничого, природного, науково-технічного потенціалу України, здатність державного механізму адаптуватись до змін будь-якого характеру (інфляція, дефіцит бюджету, зовнішні та внутрішні борги тощо), динаміку валового внутрішнього продукту, показники об'єму та темпу промислового виробництва.

При розробці кількісних параметрів слід звернути увагу на те, що ці показники повинні стосуватися не лише до держави в цілому, але й кожного її регіону, окремих учасників виробничо-фінансової діяльності.

Література:

1. Белов О. Ф. Економічна безпека України: пріоритети та механізми забезпечення / О. Ф. Белов. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/book/belov/6.html
2. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
3. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, – 1997. – 144 с.
4. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01. / І. Г. Мішина. – Донецьк, 2007. – 235 с.
5. Мішина І. Г. Проблема формування теоретичних основ економічної безпеки суспільства / І. Г. Мішина // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. ; голов. ред. О.О. Шубін. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2004.– Вип. 16. – Т. 1. – 352 с.
6. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави / Г. Пастернак- Таранушенко ; за ред. проф. Б. Кравченка. – К. : Ін-т державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. – 140 с.
7. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Г. Пастернак-Таранушенко ; за ред. проф. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
8. Пендюра М. М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. М. Пендюра. – К., 2005. – 212 с.
9. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. / Правові системи НАУ. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>
10. Machovski H. Ost-West Handel: Entwicklung, Interessenlagen, Aussichten / H. Machovski // Aus Politik u. Zeitgeschichte. – Bonn. – 1985. – № 5. – P. 39–44.

11. *Murdoch C.* Economic factors as objects of security: Economics security & vulnerability / K. Knorr, F.Trager. – Economics interests & national security. – Lawrence. 2001. – 867 p.

Надійшла до редколегії 07.12.2009 р.